

Gasselternijveen

Hoofdstuk 6

De historie van het orgel in de S.O.W.-kerk Gasselternijveen

Bij het herdenken van 300 jaar geschiedenis van de christelijke gemeente te Gasselternijveen, past het ook om iets te schrijven over het orgel, dat in de S.O.W.-kerk aan de Vaart aanwezig is.

De heer Harm Hooiveld heeft in het Rijksarchief te Assen enig onderzoek gedaan naar de herkomst van ons orgel. Een vrij tijdrovend onderzoek, daar in de tijd, toen het orgel hier in de kerk geplaatst werd, de kerkenraadsvergaderingen vaak slechts zeer summier genotuleerd werden. De mensen maakten vaak lange werkdagen en hadden niet zoveel tijd voor vergaderen en schrijven.

Toch blijkt uit de notulen van de vergadering van 29-3-1900, dat er sprake is van offerte's van orgels. Uit de verschillende aanbiedingen, die door de secretaris worden voorgelezen, wordt die van orgelmaker Petrus Van Oeckelen en Zonen te Glimmen, een gebruikt orgel in goede staat verkerend, als het meest geschikte gekozen.

De secretaris wordt verzocht om hierover in correspondentie te treden.

In de vergadering van 15-5-1900 wordt door president-kerkvoogd J.W. Salomons mededeling gedaan, aangaande de aankoop van een kerkorgel bij de heren Van Oeckelen te Glimmen.

Door de kerkvoogden wordt dan voorgesteld, mede op advies van de heren Ds. G. Strating en H. Smit als deskundigen, om het gebruikte orgel te kopen.

Dit voorstel wordt aangenomen.

Verder is het aardig te weten over enkele zaken, besproken in de vergadering van 13-6-1900. In deze vergadering wordt het laatste salaris aan de voorzanger aangeboden! De naam van die voorzanger ontbreekt, wel weten we dat hij onderwijzer was en ook dat hij tevens als koster optrad.

Door omstandigheden heeft men nog geen bekwaam organist, daarom wordt er voorlopig gebruik gemaakt van het aanbod van de heer Somer uit Assen, om hier het orgel te komen bespelen.

Tot windmaker wordt benoemd de heer J.N. Reiling voor een nog nader te bepalen beloning. Het verfwerk wordt gegund aan de heren Wiegman en Ockels.

Tevens wordt in deze vergadering melding gemaakt over verkoop van bomen, als welkome aanvulling op de gelden, die nodig zijn om alles te realiseren.

Reeds op zondag 15-7-1900 wordt het orgel in een kerkdienst plechtig ingewijd.

Ds. Strating hield tijdens deze dienst een feestrede.

De aankoopsom van het orgel bedroeg f 1500,=.

Dan volgt er een periode van stilte rond het orgel, dus we mogen aannemen dat het instrument in goede staat is geweest. Tijdens een grote restauratie van het kerkinterieur in 1953 is het orgel uit de kerk gehaald en later schoongemaakt en herplaatst door orgelmaker Lucas Rinkema uit Aduard.

In de zestiger jaren zijn er reparaties uitgevoerd door een amateur orgelmaker uit Stadskanaal. Voor zover we kunnen nagaan heeft hij o.a. voorgelagen van de ventielkast

van nieuw schapenleer voorzien en de loden conducten vervangen door conducten van plastic (lichtleidingsbuizen).

Conducten zijn de buizen, die de wind van de windlade naar de frontpijpen voeren. In een voorlopig rapport van een orgelkundige, opgesteld in 1997 wordt gesproken van herstelwerk van ondermaats niveau.

Toch kunnen we wel stellen, dat mede door dit herstelwerk het orgel tot nu toe bespeelbaar is geweest.

Echter de laatste jaren verslechtert de toestand van het orgel.

Lekkages in de windladen, met name in de tooncancellen zijn ernstig. Hierdoor ontstaat in verschillende tonen bijspraak, d.w.z. als één toon speelt, spelen sommige andere tonen een beetje mee.

Ook zakt de winddruk bij vlug en vol spel, waardoor de zuiverheid afneemt.

Met name heeft onze koster Jan Mennen zich zeer beijverd de verslechterende toestand van het orgel, onder de aandacht van de kerkenraad en het college van beheer te brengen

In 1997 is de "Stichting Orgelfonds Gasselternijveen" in het leven geroepen om de problemen serieus ter hand te nemen.

Deze stichting heeft zich tot doel gesteld dit historisch zeer waardevol orgel voor de S.O.W. gemeente te Gasselternijveen te behouden en te restaureren op goede en historisch verantwoorde manier.

Ook in 1997 werden kerkgebouw, leerkamer en het orgel op de lijst van Rijksmonumenten geplaatst. Binnenkort zal er een rapport gereed zijn van het onderzoek dat Rijksorgeladviseur Stef Tuinstra heeft verricht.

Dit rapport is nodig om een goed inzicht te hebben in de gebreken en mankementen aan het orgel, maar ook om subsidie aan te vragen bij de overheid voor de dringende noodzakelijke restauratie.

Ook zullen diverse fondsen en instellingen worden aangeschreven.

Verder zal er natuurlijk een beroep moeten worden gedaan op onze gemeente, o.a. door giften en opbrengsten uit verschillende activiteiten zoals zangdiensten, kerstmarkt e.d..

Tot zover enige zaken van het orgel na 1900.

Uit de notulen van 1900 bleek dat besloten werd een gebruikt orgel aan te schaffen. We wisten nooit waar ons orgel voorheen had dienst gedaan.

Welnu de heer Stef Tuinstra weet na onderzoek vrijwel 100 % zeker dat het uit de Lutherse kerk van Groningen afkomstig is.

Daar heeft het deel uitgemaakt van een veel groter orgel. De grote zeer bekende orgelbouwer Arp Schnitger maakte voor deze kerk in de 17e eeuw een orgel met twee klavieren, borstwerk en bovenwerk en vrij pedaal.

Dit orgel was bescheiden van klank en werd mede daarom in 1852 uitgebreid met een rugpositief door de orgelmaker H.E. Freijtag en Zoon.

Deze kwam ook uit de orgelmakersschool van Schnitger.

Dit rugpositief maakten zij sterk en dragend van klank, zodat het bijzonder geschikt was om de gemeentezang te begeleiden en in feite werd dit rugpositief het hoofdwerk van het nu uit drie werken bestaande Schnitger-orgel.

In 1896 plaatste P. Van Oeckelen in de Lutherse kerk een nieuw orgel.

Het oude orgel werd verwijderd en hiervan werd het door H.E. Freijtag gebouwde rugpositief, met de nodige aanpassingen, herplaatst als zelfstandig orgel in de Nederlandse Hervormde Kerk van Gasselternijveen door de Fa. Van Oeckelen.

Het manuaal werd rechts aan de orgelkast gemaakt (vanuit de kerk gezien). De orgelkast zelf werd ca. 60 cm dieper gemaakt, zodat men meer ruimte kreeg in de kast. De dispositie bleef ongewijzigd en is dus nog precies hetzelfde als destijds in Groningen, dat wil zeggen met dezelfde registers. Verder werd het orgel voorzien van een aangehangen pedaal.

De orgelbouwers

Mogelijk is het interessant iets over de orgelbouwers te zeggen, die in dit verhaal genoemd zijn, immers zij hebben een bijzondere invloed gehad op het vooral Noord Nederlandse orgelbezit.

Arp Schnitger (1648-1719)

Hij was een zeer invloedrijke orgelmaker te Hamburg. Zijn knechten (leerlingen) zwermen uit over geheel Europa, waar ze orgels voor Schnitger plaatsten, vooral ook in Noord Nederland.

Bekend zijn hier ook o.a. de meesterknechten Joh. Radeker †1726 en Rudolph Garrelts †1750. Deze beiden vernieuwden in 1717 en 1719 nog het orgel in de Lutherse kerk van Groningen.

Albert Anthoni Hinsz (1704-1785)

Hij werd geboren te Hamburg en was leerling van Arp Schnitger.

Hij vestigt zich in 1728 in Groningen en voert werkzaamheden in Noord Nederland voor Arp Schnitger.

Schnitger Franz Caspar (1693-1729)

Hij is een zoon van Arp Schnitger en heeft zich gevestigd in Zwolle.

Na zijn overlijden in 1729 voltooide A. Hinsz voor de weduwe in 1730 de vernieuwing en uitbreiding van het orgel van de Martinikerk in Groningen.

In 1732 huwt A.A. Hinsz de weduwe van Franz Caspar en neemt dan ook de orgelmakerij over.

Franz Caspar Schnitger (1724-1799)

Hij was de stiefzoon dus van Hinsz, en neemt na diens overlijden in 1785, de orgelmakerij over samen met Herman Heinrich Freijtag (1759-1811) eveneens afkomstig uit Hamburg.

Freijtag trouwt in 1793 in Groningen een herbergiersweduwe en krijgt ook in dat jaar het kleinburgerrecht van Groningen. Na zijn dood in 1811 gaat zijn weduwe met de zaak verder met haar knechten, totdat haar zonen in 1816 het bedrijf overnemen.

Hermann Eberhard (1796-1896) en Barthold Joachum Freijtag (1799-1829)

Na 1829 gaat Hermann Eberhard alleen met de zaak verder.

In 1852 breidt Hermann Eberhard samen met zijn zoon en opvolger

Willem Frederik (1825-1861) het Schnitger-orgel van de Lutherse kerk in Groningen uit met een rugpositief.

Heel leuk is, dat in de ventielkast op de fundamentenbalk in het handschrift van Hermann Eberhard met potlood staat geschreven: "H.E. Freijtag en Zn. 1850".

Dit geheel nu bevindt zich thans nog in onze kerk te Gasselternijveen.

Na het plotseling overlijden van zijn zoon in 1861, stopt H.E. Freijtag in 1863 met de orgelmakerij.

Petrus Van Oeckelen (1792-1878)

Hij is een van de zonen van Cornelis Van Oeckelen, een horlogemaker (hieronder moeten we verstaan, in die tijd een uurwerkmaker van grote torenuurwerken)

te Breda, die in 1805 begint met het maken en repareren van kerkorgels.

Hij en vooral ook zijn zonen blijken zich te ontwikkelen tot inventieve makers van muziekinstrumenten. Voor ons hier in het noorden is verder van belang zoon Petrus.

Hij wordt in 1809 stadsbeiaardier van Breda, doch in 1810 vestigt hij zich in Groningen, waar hij J.H. Tammen als klokkenist van de Martinatoren opvolgt.

Dit zal hij blijven doen tot in 1877, een jaar voor zijn dood.

Aanvankelijk houdt hij zich bezig met musiceren. Hij was zeer muzikaal en beheerste de cello, contrabas, piano en het orgel. Van 1827-1860 was hij organist van de Doopsgezinde Kerk van Groningen.

In 1819 bouwt Petrus zijn eerste orgel in de Hervormde Kerk te Assen, nadat hij eerst enige jaren werkzaam was in de orgelmakerij van Freijtag. Vanaf die tijd noemt hij zich orgel- en pianofortemaker. De lijst met orgels die hij heeft vervaardigd mag indrukwekkend genoemd worden.

Zijn zonen Cees-(1829-1905) en Anton (1839-1918) namen het bedrijf over na de dood van vader Petrus. Na de dood van Anton Van Oeckelen in 1918, gaat meesterknecht Harmanus Thijs (1862-1943) verder en in 1933 gaat het bedrijf over naar diens meesterknecht Lucas Rinkema (1906-1966).

De gebr. Cees en Anton Van Oeckelen nu, hebben het ingeruilde rugpositief uit de Lutherse kerk in 1900 herplaatst in onze Kerk te Gasselternijveen en ten tijde van een grote ingrijpende renovatie in 1953 van het kerkgebouw, heeft Lucas Rinkema het orgel (d.w.z. het pijpwerk en vitale delen) gedemonteerd, opgeslagen en later schoongemaakt en herplaatst in de kerk. Tevens werd toen het orgel voorzien van een elektrische windmotor. De handbediening van de blaasbalgen is echter nog aanwezig.

Tot slot nog dit: Hoewel het orgel in onze kerk bescheiden van omvang is, heeft ze een grote klankschoonheid en een grote dragende klank, bijzonder geschikt om de gemeentezang in onze kerk, met haar prachtige, uitgebalanceerde akoestiek, te begeleiden.

(geschreven door dhr. G. Bekkering)